

Filosofie van taal en tekst

René van Woudenberg

 DAMON

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	5
<i>Inleiding: Betekenisdragers en soorten van betekenis</i>	9
Deel I: Over de betekenis van woorden	19
1. <i>Drie theorieën over woordbetekenis</i>	20
2. <i>Woordbetekenis en illocutionaire handeling; synonymie</i>	36
3. <i>Metafoor en betekenis</i>	53
4. <i>Vaagheid</i>	63
Deel II: Over de betekenis van zinnen	73
5. <i>Zinsbetekenis in relatie tot woordbetekenis; betekenis en bedoeling</i>	74
6. <i>Zinsbetekenis, proposities en waarheid</i>	82
7. <i>Het verificatiecriterium van betekenis</i>	96
Deel III: Over 'tekstbetekenis' en interpretatie	105
8. <i>Het probleem van de tekstbetekenis</i>	106
9. <i>Wat is interpreteren?</i>	115
10. <i>Auteursintentionele interpretatie: precisering en verdediging</i>	126
11. <i>Zijn auteursintenties kenbaar?</i>	135
Deel IV: Over betekenis en ontologie	143
12. <i>De ontologische status van 'betekenis'</i>	144
13. <i>Is taal een teken of een spoor?</i>	151
14. <i>Taal en werkelijkheid: bestaat datgene waarover we spreken ook als we er niet over spreken?</i>	161
15. <i>De betekenis van het bestaan</i>	168
Register	175

Woord vooraf

Dit boek gaat over 'betekenis'. Het centrale vraagstuk dat erin wordt behandeld kan bij eerste benadering als volgt worden geformuleerd: "Wat zeggen we precies wanneer we zeggen dat een woord, zin of tekst, betekenis heeft?", of: "Wat heeft een woord, zin of tekst, wanneer het betekenis heeft?" Deze vragen liggen op het gebied van de filosofische semantiek (betekenisleer) en de filosofische hermeneutiek.

Dit boek is in eerste instantie geschreven voor studenten die geconfronteerd worden met allerlei filosofische vragen over 'betekenis' en daarover willen nadenken maar zelf geen studie filosofie doen. Omdat het boek in eerste instantie voor hen is geschreven bevat het geen 'dure' filosofische woorden. Waar ik toch een technische term gebruik, probeer ik hem heel precies uit te leggen. Het boek is in tweede instantie ook geschreven voor de professionele filosofen, literatuurhistorici, tekstwetenschappers, historici, taalwetenschappers en theologen — d.w.z. voor ieder die zich professioneel bezighoudt met taal en teksten (en de interpretatie daarvan). Want het bevat allerlei argumenten voor stellingen die momenteel heftig in het geding zijn. Zo wordt in hoofdstuk 3 geargumenteed voor de stelling dat metaforen in principe reduceerbaar zijn tot letterlijk taalgebruik (maar misschien niet altijd in de praktijk); in hoofdstuk 6 voor de stelling dat de waarheid van (sommige) uitspraken niet persoonsrelatief is (dat een uitspraak als "dat mag waar zijn voor jou, voor mij is het onwaar" uitermate misleidend is) en in hoofdstuk 8 dat we de term 'tekstbetekenis' maar liever niet meer moeten gebruiken. In hoofdstuk 9 wordt geargumenteed voor een algemene bepaling van 'interpretatie' (een term die wel vaak wordt gebruikt maar nauwelijks uitgelegd) en worden verschillende soorten van interpretatie onderscheiden. In de hoofdstukken 10 en 11 wordt betoogd dat er niets mis is met het idee dat het (of beter: een) doel van tekstinterpretatie het achterhalen van de auteursintentie is. In hoofdstuk 14 betoog ik dat het meeste dat bestaat onafhankelijk is van de taal die we gebruiken.

In dit boek doe ik een poging om over betekenis na te denken *vanuit de problemen en de fenomenen zelf*. Hiermee bedoel ik dat dit boek geen overzicht biedt van het denken over taal en tekst zoals te vinden in de werken van Augustinus, Locke, Frege, Wittgenstein, Russell, Bloomfield, Searle, Alston, Grice, De Saussure, Gadamer, Hirsch, Ricoeur, Fish en Derrida. Hoewel het boek verwijzingen bevat naar al deze eminente figuren, en soms discussie met hen aangaat, gaat het me er toch vooral om over het fenomeen van betekenis en de filosofische problemen die het oproept zelf na te denken. Wat dat betreft is het boek eerder een inleiding in bepaalde problemen dan in theorieën *over* die problemen. (Een zeer aan te bevelen werk dat dit laatste wel biedt is Martin Stokhof, *Taal en betekenis. Een inleiding in de taalfilosofie*, Amsterdam: Boom, 2000).

Het lijkt alsof zich in het denken over betekenis de volgende tweedeling aftekent: in Engeland en de V.S. houden analytische filosofen zich bezig met problemen betreffende woord- en zinsbetekenis, terwijl continentale hermeneutische filosofen zich bezighouden met het probleem van de tekstbetekenis (en tekstinterpretatie). Aangezien het hier echter, zoals ik hoop te laten zien, om verwante problemen gaat, komen in dit boek betekenisproblemen met betrekking tot alle soorten van linguïstische artefacten aan de orde. Ik heb gepoogd daarbij de analytische deugden van helderheid en overzichtelijkheid in de argumentatie te betrachten.

Iemand aan wie ik een deel van het manuscript van dit boek had laten lezen, gaf het me terug met de mededeling “Wat kun jij goed open deuren intrappen”. Inderdaad, vanuit het gezichtspunt van de *common sense*, waarvoor ik in het algemeen groot respect heb, zeg ik dingen die weinig opzienarend zijn. Echter, gelet op wat in bepaalde kringen op dit moment een dominant gezichtspunt is, open ik deuren die daar dichtgetrapt zijn. Althans, dat denk ik. Het staat aan de lezer om te beoordelen of ik gelijk heb.

Bij het schrijven van dit boek hebben de volgende personen me door kritiek, commentaar en discussie verder geholpen: William P. Alston, Erica C. Boeke, A.P. Bos sr., Martijn Blaauw, Gijsbert van den Brink, Terence D. Cuneo, Adrienne Chaplin-Dengerink, Wil-

lem R. de Jong, Rosalie Kuyvenhoven, Sabine Roeser, Ron Rood, Angela Roothaan, Hans Schouten, Dorette van der Tholen, Tony Tol, Mariëtte Willemsen en Nicholas Wolterstorff. Mijn dank aan hen is welgemeend.

René van Woudenberg
Faculteit der Wijsbegeerte, Vrije Universiteit

Bij de tweede druk
Door de zeer gewaardeerde taal- en tekstuele hulp van dr. C.A. Bos, dr. G. van den Brink en vooral dr. M.F. Willemsen heb ik in de tweede druk talloze verbeteringen kunnen aanbrengen. Inhoudelijk is deze druk echter gelijk aan de vorige.

R.v.W.
oktober 2002

Inleiding
Betekenisdragers en soorten van betekenis

Men moet er eens op letten hoe vaak we in het dagelijks leven het woordje 'betekenis' en daaraan verwante termen gebruiken. Bekijk eens de volgende uitspraken:

- (1) De brief die ik van meneer Algra kreeg, betekent veel voor me.
- (2) De voettocht naar Rome was een betekenisvolle ervaring.
- (3) De volle betekenis van de val van de Muur kunnen we ons nu pas realiseren.
- (4) Dat de vlag halfstok hangt, betekent dat er gerouwd wordt.
- (5) Dat Margriet weer danst, betekent dat ze zich weer gelukkig voelt.
- (6) Deze vlekken op je huid betekenen dat je de mazelen hebt gekregen.
- (7) Deze snelle daling van de temperatuur betekent dat het gaat stormen.
- (8) Dat Willem met zijn hoofd schudt, betekent dat hij het er niet mee eens is.
- (9) Een geopende vogelkooi op een 17de eeuws schilderij betekent *verloren eer*.
- (10) Wat heeft dat [die handeling] te betekenen?
- (11) Het Engelse woord 'concrete' betekent onder meer *beton*.
- (12) 'Markies' betekent onder andere *inklapbaar zonnescherm*.
- (13) De regel van P.C. Boutens "Ik ben een dromer van de winter in de zomer" betekent dat de ik-figuur in het gedicht juist als het zomer is droomt over de winter; dit betekent weer dat de ik-figuur niet in het heden kan leven maar slechts ofwel in het verleden ofwel in de toekomst.
- (14) "Elefanten sind gesellige Tiere" betekent *Olifanten leven in groepen* en "The early bird catches the worm" betekent *De morgenstond heeft goud in de mond*.

Aan deze lijst vallen ten minste twee dingen op. Ten eerste dat de

dingen waarvan we kunnen zeggen dat ze betekenis hebben (of: waarvan we zeggen dat ze iets betekenen) van heel verschillende aard zijn. Het zijn: een brief, een voettocht naar Rome, de val van de Muur, een vlag halfstok, de dansende Margriet, vlekken op je huid, een snelle daling van de temperatuur, het hoofdschudden van Willem, een geopende vogelkooi op een schilderij en tenslotte nog woorden (zoals ‘concrete’) en zinnen (“Elefanten sind gesellige Tiere”). Het bovenstaande maakt geen aanspraak op volledigheid. Er zijn nog veel meer (soorten van) betekenisdragers.

Het tweede dat opvalt (sterker nog: dat niemand kan ontgaan) is dat het woord ‘betekenis’ (‘betekent’, ‘betekenen’) in deze uitspraken niet steeds hetzelfde betekent. In dit opzicht behoort het woord ‘betekenis’ tot de grote verzameling van woorden waartoe ook ‘bank’ en ‘zeer’ behoren: de verzameling van woorden met meerdere betekenissen. Laten we die verschillen eens nader bezien.

Wanneer iemand zoiets zegt als (1) of (2), dan zegt hij dat de brief die hij heeft ontvangen, of de voettocht die hij gemaakt heeft, *een bepaalde waarde* voor hem heeft, *belangrijk* voor hem is. Laten we deze betekenis voor het gemak *waarde-betekenis* noemen. Waarde-betekenis heeft een tweetal bijzondere kenmerken. Ten eerste dat iets dat betekenis in deze zin heeft het *in meerdere of mindere mate* kan hebben. Anders gezegd, dit type betekenis kent, anders dan de meeste hierna te onderscheiden typen, *gradaties*. Een voettocht naar Rome kan, in de hier bedoelde zin, ‘meer betekenis’ voor je hebben, d.w.z. meer waarde, dan, zeg, de voettocht die je gemaakt hebt door het Penninisch gebergte. Het type betekenis dat een woord heeft, daarentegen, kent geen gradaties. Het woord ‘markies’ bijvoorbeeld, heeft meerdere betekenissen, een woord als ‘parallepipedum’ niet. Toch zeggen we niet dat het eerste woord ‘meer betekenis’ heeft dan het tweede; het heeft wel meer betekenissen. Een tweede bijzonder kenmerk van waarde-betekenis, samenhangend met het vorige, betreft onze manier van spreken erover. We kunnen namelijk wel zeggen “‘Markies’ betekent *inklapbaar zonnesherm*”; en tegen iemand die wel het woord ‘markies’ kent maar niet de uitdrukking ‘inklapbaar zonnesherm’, kan gezegd worden “‘inklapbaar zonnesherm’ betekent *markies*”. Maar een dergelijke verwisseling van woorden is onmogelijk wanneer het gaat over